

Ahıska Türklerinde Halı Kültürü

Minara ALİYEVA*

The Culture of Carpets in the Meskhetian Turks

ÖZET

Her halkın milli etnik ve tarihi, kültürel kimliği onun dünyaya getirdiği sanatlarla bağlıdır. Bu anlamda Ahıska Türklerinin halı kültürü onların yaşadığı tarihi coğrafyanın, Kafkas doğasının zenginliğini ve Oğuz Türk kültür bağımını ifade etmektedir. Ahıska Türklerinin soykırımı uğraması ve göçe mecbur edilmesi bu kültürü sarsmışsa da onu yok edememiş ve Ahıska Türkleri yaşadıkları Ahıska bölgesinin halı özgünlüğünü başka sanatları gibi ayrı ayrı coğrafyalarda yaşatmaya mecbur kalmışlardır. Ahıskalıların halıları, Ahıska bölgesinde yaşatılan kültür özelliklerini taşımakla beraber, yaşadıkları yeni coğrafyanın halklarına ait (Kazakların, Özbeklerin, Kırgızların ve diğer) yeni halı özelliklerini de benimsemişlerdir. Bu bakımdan Ahıska halısı dikkat çekmekte ve araştırma için merak konusu olmaktadır. Burada özellikle Ahıska halılarının ornament, nakış özgünlüğü, renk seçimi ve halı türlerinin tekniği dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahıska Türkleri, kültür, halı, motif, nakış, teknik, renk.

1. Giriş

Milletlerin tarihi bir varlık olarak oluşturan kültürel değerlerin en önemli elemanlarından biri sanat gelenekleri ve bu geleneklerden doğan estetik ölçütlerdir. Yüzyıllardan beri devam eden motif, kompozisyon ve estetik ölçütler toplumun inançları doğrultu-

ABSTRACT

National, ethnic, historical and cultural identity of any nation depends on arts which they bring into the world. In this sense, the carpet culture of the Meskhetian Turks represents the historical geography in which they lived, the richness of the Caucasian nature and the Oghuz Turk cultural context. The Meskhetian Turks were subject to genocide and were forced to leave their homelands. This condition amaged this culture but could not destroy it totally. As a result the Meskhetian Turks were obliged to protect the authenticity of their carperets and other arts in other geographies. The Meskhetian carpets not only indicate the cultural features kept alive in their historical homeland but also reflect new carpet features belonging to the nations of the new geographies in which they live (Kazakhs, Uzbeks, Kyrgyz and others). In this respect, the Meskhetian carpet has drawn attention and become a matter of investigation. Here, especially the ornament and embroidery genuineness, color selection and the techniques of carpet types of the Meskhetian carpets have attracted attention.

Key Words: Meskhetian Turks, culture, carpet, motif, embroidery, technique, color

sunda şekillenmekte ve çok az değişikliğe uğrayarak devam etmektedir. Türklerin inanç felsefelerine dayalı olarak yaptıkları halı ve kilimlerin süsleme programlarında da bu prensipleri ve estetik ölçütleri takip etmek mümkündür (Karamağaralı 1997: 28).

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, 16059 Kampüs / BURSA, e-posta: esenminara@gmail.com

Foto 1. Kazakistan'da yaşayan bir Ahıskalı ailesinin evinde bulunan halı örneği.

Dokumalar Türk halkının, doğumundan ölümüne kadar, hayatının bir parçası olmuş; kişi, son yolculuğuna bu dokumalardan biri ile çıkmıştır. Bebeğin kundağının bağı, beşiğini sallayan ip, annelerin yaptığı dokumalardandır. Anadolu kadını çocuğunu, kendi dokuduğu beşikte büyütmüş; yaptığı torba içinde, sırtında taşımıştır. Evinin yaygısını, minderini, yastığını, örtüsünü hep halı ve kilim gibi dokumalardan yapmıştır.

Türk halısı, Orta Asya'dan Anadolu'ya, tarihin derinliklerinden, günümüze kadar çok değerli geleneksel mesajları taşımış bulunan çok özel bir üründür. Diğer deyişle Türk halıları bugünkü anlamıyla, bir tür "haberleşme ve iletişim aracı olarak", önemli roller oynamıştır (Küçükerman 1997: 46). Ahıska Türklerinin de çok doğal yaşam biçimi, dokuma yaygılarında hayat bulmuştur. Ahıskalıların halı ve kilimlerinde karakterize olmuş motifler ve renkler, daha doğru tanımlaması ile yanışlar, onu dokuyan insanın ve çevresinin bir anlatım aracı, bir mektubu gibidir.

2. Ahıska Türklerinin Kısa Tarihi

"Bir toplumun var oluşundan itibaren o toplumun kültürü de başlar. Çünkü kültür, bir milletin geçmişi, bugünü, geleceği ve nihayet bir toplumun var oluşu demektir. Kültür; bir milletin başlangıcından itibaren

tarih sahnesinde yoğrula yoğrula, süzüle süzüle ve süzülükçe de maddi ve manevi daha da zenginleşerek zaman zarfında kendine has düşünce ve ifade ediş tarzı ile günümüze kadar ulaşır" (Ahıskalı 2010: 11).

Ahıska Türkleri, Türk kültürünü canlı olarak yaşatmaktadır. Onların ev, mutfak, giyim, aile, düğün, bayram, yas, sünnet gibi maddi ve manevi kültür varlıkları, Ardahan, Artvin, Ardanuç, Şavşat, Oltu ve Tortum bölgeleriyle aynı özellikleri taşımaktadır (Zeyrek 2006: 35) (Foto 1.)

Ahıska Türklerinde halı kültürü konusuna geçmeden evvel öncelikle onların tarihi sosyal durumundan söz etmek gerekir. Bu nedenledir ki, Ahıska kültürünün ve bundan ötesine halı kültürünün özgünlüğünü ayrı ayrı coğrafyalarda istihkâmla bağlı olarak kazandığı değerleri görmezlikten gelmek mümkün değildir (Foto 2.)

1578 yılından 1828 Rus işgaline kadar Anadolu'dan bölgeye yerleştirilen ve Anadolu Türklüğü'nün ayrılmaz bir parçası olan Ahıska Türklerinin asıl vatanı bugünkü Gürcistan Cumhuriyeti'nin toprakları içinde kalan ve Türkiye ile komşu olan Ahıska, Ahılkelek, Aspinza, Adıgen ve Bogdanovka vilayetleridir.

1944 yılına kadar bu bölgede yaşayan Ahıska Türkleri, Stalin'in emriyle vatanlarından zorla sür-

Foto 2. Özbekistan'dan getirilen ve bugün Bursa'da yaşayan bir Ahıskalı ailesinin evinde bulunan halı örneği.

gün edildi. 1944 sürgününden bu yana geçen 66 yıl içinde, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Ahıskalı Müslümanların ikamet yerleri bir gökkuşağı kadar renkli oldu. Bugün bu etnik grup dağınık bir şekilde Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Rusya başta olmak üzere Gürcistan, Ukrayna, Amerika Birleşik Devletlerinde de hayatlarını sürdürmektedirler.

Her göç büyük kültür kaybıdır. Ancak, göç edip buldukları yerlerde bir toplumun kültüründe doğal olarak yeni kazanımlar da meydana gelmektedir. Dolayısıyla anayurtta belirlenen tarihi süreci içerisinde özgünlük kazanan Ahıska kültürü ve sanatı, bundan öteye halı kültürü bazı özellikleri kaybetmiş, bazı özellikleri ise kazanmıştır.

3. Ahıska Türklerinde Halı

Kaynaklarda bir boy olarak Kıpçak grubuna dâhil edilen, ancak bize göre gerek kültür gerek dil açısından Oğuz etno-kültürel sistemi içinde olan Ahıska Türkleri, tüm Türkler gibi halı sanatı ile içten bağlı kalmıştır. Bütün Türklerde görüldüğü gibi gerek halının elverişliliği, gerek kullanılışlığı gerekse uygunluğu bakımından Ahıska Türklerinin kültüründe halı en önemli, bir bakıma lider konumunda olan unsur olarak görülmektedir. Nitekim halının estetik yönü de, estetik fonksiyonu da hem elverişliliğinden, hem kullanılışlığından, hem de uygunluğundan

hiç de geride kalmadı. Bu açıdan 1944 yılına kadar Gürcistan'da Ahıska, Ahılkelek, Aspinza, Adıgen ve Bogdanovka vilayetlerinin oluşturduğu Ahıska Bölgesinde yaşayan Ahıska Türkleri halının bütün cinslerine sahip olmuşlardır. Ancak 1944 sürgününden sonra Ahıska Türklerinin halı dokuma üretimi bu dönemde tamamıyla durdurulmuştur. Çünkü ana yurtlarından habersizce, gece yarısı, birkaç saat içerisinde zorla vagonlara doldurulan halkın tüm yaşam biçimleri, tüm kazanımları, yıllarca çalışıp didinerek biriktirdikleri her şey, en önemlisi de zengin halı örnekleri ellerinden alındı ve bu halk eli boş Orta Asya bozkırlarına sürüldü.

İşte Ahıska Türklerinin halk kültürü, facialı tarih ile bağlıdır. Bir olgunun kendi hafızasında koruyup saklanmadığı açıkça ortadadır. Stalin'in represiyonunun kurbanı olan Ahıska Türklerinin göçte mecbur edilmesi yalnız binlerce insanın değil halkın asırlar boyu koruyup bugüne taşıdığı sanatları da öldürmesi kültürün soykırımından başka bir şey değildir. Trenlere doldurularak yüz bin kilometrelerle gurbete mahkûm edilenler geldikleri Orta Asya bozkırlarında insanların yaşamayacağı yerlerde yaşamaya mecbur kılındılar. Orta Asya'ya sürülen bu insanların, gönderdikleri yerlerde, bir insanın yaşamayacağı ortamlarda, açlık ve soğuk hava şartları altında hayat mücadelesi başlamıştı. Her şeye yeniden başlamak

Foto 3. Özbekistan'dan getirilen ve bugün Bursa'da yaşayan bir Ahıskalı ailesinin evinde bulunan halı örneği.

zorunda kalmışlardı. Dolayısıyla en kötü yaşam şartlarına bile sahip olmayan sığınaklar, barakalar el sanatı eserlerinin yaşanmayacağı, devam etmeyeceği yerler olduğunun ispatına ihtiyaç yoktur (Foto 3.)

Elbette ki sürgün esnasında nereye gideceklerini bilmeyen halk, yanına neleri alabileceğini akıllarına bile getirememişler. Birkaç gün onları idare edilecek erzaktan başka bir şey alınamamıştı. Bundan dolayı ezelden beri dokunan el dokuma halıları, kilimleri, cicimleri ve diğerleri terk ettikleri evlerde kalmıştı. Gittikleri yerlerde ise dokumanın devam ettirilmesine de imkan yaratacak bir ortam asla söz konusu olamazdı. Şüphesiz burada kastedilenler sadece halı teknolojisi, renk seçimi ve diğer özellikler değildir. Mahalli şartlar, yani en kötü olabilecek şartlar, bunların olabilmesine asla imkân vermediği gibi, Orta Asya'da ağırlıklı ve şartlara uygun olan (sıcaklık, kullanılışlılık) keçe kültürü içinde halı kültürünü neredeyse sıfırlamış duruma getirmeye başlamıştı.

Orta Asya'da yaşayan ve bu sanatı henüz unutmamış olan Ahıskalı kadınlar ağır bir dönemin ardından 1960'lı yıllarda halı, cicim vb. dokumaya devam etme gayreti içerisindeydi. Ancak Sovyet döneminde devlete çalışan genç nesillere bunu aşılacak oldukça zordu. Bir dönem yeniden canlandırılmaya başlayan bu sanat maalesef zaman geçtikçe unutulmaya başladı. Eskiden dokunmuş bu güzel halılar, insan-

ların hafızalarında eski yurdun bir simgesi olarak kalmıştı. Eski gelenekleri yeniden canlandırmak, hayatı yeniden renklendirmek için yıllara ihtiyaç vardı. Kültürlerinden pek çok şeyi kaybetme tehlikesinde olan Ahıska Türklerinin normal ev, insani yaşam şartlarına kavuşabilmek için kırk-elli yıl bir süreci ve en az iki nesli ihtiva etmiş oldu. Bir halı kültürü örneği bu facianın gerçek göstergesidir.

Aslında Stalin, Ahıska Türklerini Orta Asya'ya sürerken onların Orta Asya Müslüman Türk boyları arasında eriyip gideceklerini, böylece tarihî kahramanlıkları, Rus askerî arşivlerini dolduran halkın tarihe karışıp gideceğini hesaplamıştı. Ancak her şeye rağmen Ahıskalılar dil, din, kültür ve geleneklerini bırakmamaya özen göstermiş ve nerede yaşarsa yaşasınlar asimile olmaktan kendilerini korumuşlardır (Foto 4.)

Halı, cicim, kilim, sumak, zili ve diğer türler ortak Türk halı geleneğinin varislerinden ve devamçılarından biri olmuştur. Bu gelenek bütün Türk toplumlarında canlı olarak yaşamaktadır. Bu günlerde de Türkî Cumhuriyetlerinde dağınık olarak yaşayan Ahıska Türkleri bu boşluğu doldurmak için her şeye rağmen eski geleneklerini yaşatmaya gayret göstermektedirler. Bu halkın genel itibarıyla en fazla değer verdikleri eşyaların başında hiç şüphesiz yarı göçebe hayat tarzları ile sembolik bir bağ kuran ve onların

Foto 4. Kazakistan'da yaşayan bir Ahıskalı ailesinin evinde bulunan halı örneği.

Foto 5. Özbekistan'dan getirilen ve bugün Bursa'da yaşayan bir Ahıskalı ailesinin evinde bulunan kilim örneği.

her türlü ihtiyaçlarına cevap veren zengin dokuma örnekleri gelmektedir. Bu örneklerin yeniden canlılık kazanmasında, bu geleneğin yaşatılmasında özellikle Azerbaycan halı mektebinin batı kolunun etkileri daha da belirgin olmuştur. Tebriz, Erdebil, Şamahı, Gence, Bedre, Kürdemih genel olarak Şirvan mektepleri bu veya diğer şekilde Ahıska halı kültürünü etkilemiştir. Bu günlerde Azerbaycan'da Saatlı, Sabirabad, Haçmaz, Guba, Şamahı, Mereze, Salyan gibi ilçelerde yaşayan Ahıska Türkleri bu mekteplerin içinde erimişler ve aynı mektebin taşıyıcıları sayılabilirler.

Şüphesiz bu bir kültür asimilasyonu değildir elbette ki. Bu, bir kültür asimilasyonundan daha çok kanı canı, ortak kültürü bir olan fakat ayrı ayrı coğrafyalarda yaşayan Türk halklarının yeniden kaynaşp karışma süreci olarak ifade edilebilir.

Ahıska Türkleri halıları kendi yetiştirdikleri hayvanların yününden yararlanarak büyük bir özenle dokumuştur. Ahıska halılarında görülen her motif kendine özgü bir anlamı vardır. Dokuduğu halıya sadece duygu ve düşüncelerini katmakla kalmaz, günlük hayatının vazgeçilmez unsurlarını da aktarır. Bunların arasında ekonomik hayatın temel taşı olan hayvancılık, dini inanışlar vs. günümüze kadar gelen eski halıların kompozisyonunda hayat bulmuştur.

Ahıska kültürünün önemli bir parçası olan halı, yüzyıllar boyunca renk, teknik ve motif özelliklerini yitirmeden günümüze ulaşmıştır. Ahıska Türklerinin halılarında motiflerin anlamlı ve geleneksel bir üs-

lupla sembolize edildiği görülmektedir. Ahıska kadını kendisini veya çevresini, sevincini veya kederini, anılarını veya hayallerini sembolik değerler vererek halısına aktarmıştır. Yayıllardaki yanlışlar, onun tasarladığı veya aktarmayı düşündüğü olayın veya nesnenin sembolik karşılıklarıdır (Foto 5.)

Halılarda görülen motiflerin arasında "kuş, ejderha, insan gözü, yıldız, hayat ağacı" gibi motiflerden bahsetmek mümkündür: Zengin bir motif dünyasına sahip olan Ahıska halılarında görülen kuş motifinin çeşitli anlamları vardır. Kuş motifi "güç ve kuvvet, iyi şans, mutluluk, sevinç ve sevgi, haber beklentisi" gibi anlamlarının yanı sıra "aşk, özgürlük" gibi anlamlar da taşımaktadır. Kuş motifinin dışında görülen bir diğer motif olarak "ejderha"yı sembolize eden canavar ayaklar da yer almaktadır (Foto 6). Ejderhayı stilize eden bu motif "güç, sefere çıkma, yolculuk, uğur, iyilik" gibi anlamlar taşımaktadır. Halılarda karşılaşılan bir diğer motif ise insan gözüdür. İnsan gözünün, kötü bir bakışın zararlarına karşı en iyi koruyucu olduğu düşünüldüğü için stilize edilmiştir. Nazara karşı en iyi koruyucu stilize göz motifidir. Halılarda karşılaşılan bir diğer motif yıldız motifidir. Yıldız motifi verimliliği ifade etmekle birlikte "umut, karanlıkta yol göstericisi" gibi anlamlar taşımaktadır. Hayat ağacı bir başka motiftir. Hayat ağacı ise ölümsüzlük arayışı ve ölümden sonra hayat umudunu simgeler. Bir başka motif ise beş nokta ve beş çizgiden oluşan el, parmak ve tarak motifleridir. Bu motifler kemgözden korunduğu inancına dayanır. İyi şans ve verimlilik gibi anlamları da içerir (Foto 7 a, b, c, d.)

Foto 6. Özbekistan'dan getirilen ve bugün Bursa'da yaşayan bir Ahıskalı ailesinin evinde bulunan cicim örneği.

Hayvan figürlü halıların yanı sıra zemin kare veya dikdörtgenlere bölünmüş, bunların arasında da geometrik motifler ve kuvvetle geometrikleştirilmiş bitkisel motifler yerleştirilmiştir.

Türk kültüründe halının sadece bir yaygı olmanın ötesinde çok daha derin mitolojik ve sembolik anlamların yüklü olduğu stilize edilmiş renkler dünyası olduğunu belirtmekte de fayda vardır. Ahıska halılarında geleneksel olarak kullanılan temel renk kırmızıdır. Bu rengin akla gelebilecek her tonu kullanılmıştır. Ciğer kırmızısı, fişne rengi, mor menefşe, saluz rengi, gibi kırmızı rengin birçok varyasyonu, insan ile adeta bütünleşmiştir. Kırmızı renge karşı duyulan bağlılık, belki de çok eski bir geleneğin varlığını kanıtlamaktadır. Halılarda rengin kırmızı olması, tek renk izlenimi yaratsa da her bir ana rengin kullanıldığı görülmektedir. Gök rengi/gök mavisi, keçe rengi, kül rengi, çimen rengi kullanılan diğer renklerdir.

Ahıska Türklerinde halı kullanımı da çeşitlilik göstermektedir. Bu halk, hayvancılık ve çiftçilikle uğraştıkları için genellikle şehir dışındaki bölgelerde hayatını sürdürmektedirler. Şehirde yaşayanların ev döşeme tarzı tamamen değişmiştir. Fakat Ahıska Türklerinde kilimin veya halının kullanıldığı sedir, minder ve yastık kültürü hala yaşatılmaktadır. Evlerinin bir köşesinde her Ahıskalının evinde sedir bu-

lunmaktadır. Sedirin üzerine bir kilim veya halı yayılmakta ve muhakkak gerek sedirin bulunduğu yerdeki duvara gerekse diğer odalardaki duvarlarda duvar panosu olarak halılar asılmaktadır. Ayrıca geleneksel olarak düğün için kurulan büyük çadırların duvarları ve gelinin düğün boyunca bulunacağı köşesi halılarla süslenir (Foto 8.)

Evlenecek olan kızın çeyizinde muhakkak en az bir halı bulunmalıdır. Kızın değerli oluşu ve çeyizinin zenginliği, halılarına bakılarak ölçülür. Bugünlerde her kızın çeyizinde birden fazla halı bulunur. Gelinin halısı gelinin kendi odasında serilir. Bununla ilgili bir söylem bir ifade de kullanılmaktadır: "Gelin halı getirir, kendisi serer, kendisi oturur." Tabi ki burada şunu da belirtmek gerekir ki, son zamanlarda eski halı ve düz dokuma yaygılarının yerine artık değişik renklerde, değişik desenli fabrika halıları yaygınlik kazanmaya başladı.

Yeni ev yapmış olan birine en büyük hediye olarak halı armağan edilir. Evden ayrılan ve ayrı yuva kuran erkek evlada muhakkak en az bir halı verilmelidir.

İnsanın son yolculuğunda cesedin halı ve kilimlere sarılmasını Palladiy, "Türkler tabutu, akkeçe ile halıdan yapılan bir katafalka koyarlar." şeklinde ifade eder. (Bartol'd 1947: 526). Bu yolculukta ölünün

a.

b.

c.

ç.

d.

Resim 7. Motifler: a) Hayvan motifi; b) Koç boynuzu; c) İnsan figürleri; ç) Canavar ayakları, anahtar deliği motifleri; d) Sekizgenler içerisinde kançalı basamaklı madalyon motifi.

tabut yerine, halı ve kilime sarılarak mezara götürülmesi geleneği yaşadıkları tüm bölgelerde görülmezse de halen Ahıska Türklerinde yaşamaktadır. Mezarlığa götürülen halı daha sonra eve getirilir ve yıkanır (Foto 9.)

4. Sonuç

İşte bütün bunları göz önünde bulundurarak bildirimizde biz dünya halı haritasında Ahıska Türklerinin

halılarının gösterilmesinin adaletli olacağını düşünüyoruz. Bu açıdan gerek halılarda görülen motif ve renklerin tespit edilmesi, halılarla ilgili terimlerinin, nakışların isimlerinin toplanması Ahıska halı kültürünün tespiti için önemlidir.

Yerleşik ve göç durumunda yaşayan Ahıska halı kültürünün yayılma, yaşama, kaynayıp karışma özellikleri onun bir halı mektebi olarak varlığının ispatı-

Resim 8. Hayat ağacı motifi.

Resim 9. Çiçek motifli el dokuma halısı.

dır. Biz Ahıska halı kültürünün gerek halı teknolojisi, gerek halı estetiği, gerek halı terimleri bakımından uygun bir şekilde daha derinden araştırılması gerektiğini düşünüyoruz. Bu araştırmaların genel Türk halı kültürü için faydalı olacağına da inanıyoruz.

Ayrıca bize göre sosyal şartlar ve kültür bağlamında bu sürecin araştırılması ve bu tarihin yazılması, Gürcistan'da bırakılan Ahıska halılarının araştırılıp tespit edilmesi ve incelenmesi, en önemlisi bütün bunların nesillere aktarılması bakımından büyük önem arz etmektedir. Halı kültürü ile ilgili olan bu sosyo-kültürel olgu veya olay yalnız bir halk için değil tüm insanlık için ibretliktir.

Kaynaklar

- Ahıskalı, Mircevat (2010), *Ahıska Masalları ve Hikâyeler*, Emin Yayınları, Bursa.
- Bartold', W. (1947), (Çev. A. İnan), "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı 43, Ankara.
- Karamağaralı, Beyhan (1997), "Türk Halı Sanatındaki Motifleri Yorumu Üzerine", *Arış Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Yıl 1, Sayı 3, Ankara, s. 28-39.
- Küçükerman, Önder (1997), "Türk Halıcılığının Tarihten Gelen Sorunları ve Bunların Çözümlemesine Katkı Yapacak Bir Derginin Gerekliliği", *Arış Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Yıl 1, Sayı 1, Ankara, s. 46-49.
- Zeyrek, Yunus (2006), *Ahıska Araştırmaları*, Kozan Ofset, Ankara.